

# РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 94(477)(092)\*Mix:37.091.4

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-2-01>

## УКРАЇНСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ТА ДІЯЛЬНОСТІ М. МІХНОВСЬКОГО

**Турченко Ф. Г.**

*доктор історичних наук, професор,  
завідувач кафедри новітньої історії України  
Запорізький національний університет  
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна  
[orcid.org/0000-0001-9408-269X](https://orcid.org/0000-0001-9408-269X)  
[fturchenko@ukr.net](mailto:fturchenko@ukr.net)*

**Турченко Г. Ф.**

*доктор історичних наук, професор,  
завідувачка кафедри давньої і нової історії України  
та методики навчання історії  
Запорізький національний університет  
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна  
[orcid.org/0000-0001-5020-6152](https://orcid.org/0000-0001-5020-6152)  
[galina\\_turchenko@ukr.net](mailto:galina_turchenko@ukr.net)*

**Терно С. О.**

*доктор педагогічних наук,  
професор кафедри давньої і нової історії України  
та методики навчання історії,  
завідувач лабораторії модерної історії України  
та інноваційних освітніх технологій  
Запорізький національний університет  
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна  
[orcid.org/0000-0002-6753-3130](https://orcid.org/0000-0002-6753-3130)  
[sergiy.terno@gmail.com](mailto:sergiy.terno@gmail.com)*

**Ключові слова:** *освіта,  
національна школа,  
русифікація, українізація,  
незалежність, автономія,  
асиміляція, Українська  
революція.*

Статтю присвячено аналізу місця української освіти в системі суспільно-політичних поглядів та діяльності видатного діяча українського національно-визвольного руху минулого Миколи Івановича Міхновського. У 2023 році минуло 150 років від його дня народження.

В сучасній російсько-українській війні боротьба ведеться не тільки за українські території, але й за свідомість людей. Тому для російського окупаційного режиму надзвичайно важливо встановити повний контроль над освітою тимчасово окупованих областей України. Адже саме вона відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності. Російська окупаційна влада намагається «переробити» українців на росіян саме через викладання спотвореного імперського погляду на історію. Подібну політику проводили всі російські режими – російський

царський, радянський та сучасної РФ. Русифікаторська політика в освітній сфері в кінці XIX – на початку XX ст. викликала спротив небайдужих представників української інтелігенції, які сприймали рідну мову і національну освіту як засіб національного самозбереження. Вони відстоювали факт історичної окремішності України, долали російський імперський міф про етнічну, політичну і культурну єдність українців і москалів-великоросів. В цій діяльності М. Міхновський посідав важливе місце. Він розумів, що в умовах царської Росії неможливо досягти зміни статусу української мови та утворити систему української освіти. Єдиний можливий вихід з цієї ситуації він вбачав у проголошенні самостійності України.

У статті проаналізовано суспільно-політичні праці М. Міхновського, де він досліджує стан освіти на українських землях на початку XX ст. й доводить необхідність впровадження освіти рідною українською мовою. Проаналізовано його діяльність на початку «українізації» на посаді вчителя, а згодом директора українського педтехнікуму в Полтавській станиці на Кубані. М. Міхновський намагався протидіяти противникам українізації в краї, але безуспішно. Система та місцеві чиновники-українофоби опиралися цим процесам.

Погляди М. Міхновського актуальні досі. Він ще на початку XX ст. дійшов висновку, що повний розрив з Росією неможливий без дерусифікації, соціокультурного дистанціювання від Росії та цивілізаційної переорієнтації на Європу. «Вікно можливостей» для реалізації ідей М. Міхновського відкрилося в ході повномасштабної російсько-української війни, яка розпочалася у лютому 2022 року.

## UKRAINIAN EDUCATION IN THE SYSTEM OF SOCIO-POLITICAL VIEWS AND ACTIVITIES OF M. MIKHNOVSKY

**Turchenko F. G.**

*Doctor of Historical Sciences, Professor,  
Head of Modern History of Ukraine Department  
Zaporizhzhia National University  
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine  
orcid.org/0000-0001-9408-269X  
furchenko@ukr.net*

**Turchenko G. F.**

*Doctor of Historical Sciences, Professor,  
Head of Ancient and Modern History of Ukraine and Methods  
of Teaching History Department  
Zaporizhzhia National University  
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine  
orcid.org/0000-0001-5020-6152  
galina\_turchenko@ukr.net*

**Terno S. O.**

*Doctor of Pedagogical Sciences,  
Professor of Ancient and Modern History of Ukraine and Methods  
of Teaching History Department,  
Head of Training and Research Laboratory of Modern History of Ukraine  
and Innovative Educational Technologies  
Zaporizhzhia National University  
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine  
orcid.org/0000-0002-6753-3130  
sergiy.terno@gmail.com*

**Key words:** *education,  
national school, Russification,  
Ukrainization, independence,  
autonomy, assimilation,  
Ukrainian revolution.*

The article is devoted to the analysis of Ukrainian education role in the M. Mikhnovsky's socio-political views and activities. Mykola Ivanivych Mikhnovsky was the outstanding figure of the Ukrainian national liberation movement, who was 150 years old from his birthday in 2023.

In the modern Russian-Ukrainian war the struggle is not only for Ukrainian territories, but also for people's consciousness. Therefore, it is extremely important for the Russian occupation regime to establish full control over education in the temporarily occupied regions of Ukraine. Education plays a key role in the formation of national identity. The Russian occupation authorities are trying to "transform" Ukrainians into Russians through the teaching of a distorted imperial view of history. All Russian regimes – the Russian tsarist, Soviet and modern Russian regimes – followed a similar policy. Russification policy in the educational sphere at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century provoked opposition from indifferent representatives of the Ukrainian intelligentsia, who perceived the native language and national education as a means of national self-preservation. They defended the fact of the historical separateness of Ukraine and overcame the Russian imperial myth about the ethnic, political and cultural unity of Ukrainians and Muscovites-Russians. M. Mikhnovsky played an important role in this activity. He understood that in the conditions of tsarist Russia, it is impossible to achieve a change in the status of the Ukrainian language and to create a system of Ukrainian education. He saw the only possible way out of this situation in the declaration of Ukraine's independence.

The article analyzes the social and political works of M. Mikhnovsky, where he considered the situation with education in Ukrainian lands at the beginning of the 20th century and proves the necessity of introducing education in the native Ukrainian language. Authors analyzed his activity at the beginning of "Ukrainization" as a teacher, and later as the director of the Ukrainian Pedagogical College in Poltava Stanytsia (Kuban). M. Mikhnovsky tried to counteract the opponents of Ukrainization in the region, but without success. The system and local Ukrainophobic officials opposed these processes.

The views of M. Mikhnovsky are extremely relevant even today. He concluded that a complete break with Russia is impossible without de-Russification, socio-cultural distancing from Russia and civilizational reorientation towards Europe. It was at the beginning of the 20th century. The "window of opportunity" for this opened during the full-scale Russian-Ukrainian war, which began in February 2022.

**Постановка проблеми.** Загальновідомо, що сучасна російсько-українська війна ведеться не тільки на фронті, але й у свідомості людей. Для агресора надзвичайно важливо встановити пов-

ний контроль над освітою окупованих територій України. Адже саме вона відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності. Саме через русифікацію освіти і викладання спотво-

реного імперського погляду на історію російська окупаційна влада намагається «переробити» українців на росіян. Загальновідомо, що подібні загрози стояли перед українцями і в минулому. Російська імперія, Радянський Союз, а після його розпаду Російська Федерація продовжила традиційну імперську політику русифікації освітньої сфери України.

У цьому контексті надзвичайно важливо проаналізувати місце української освіти в системі суспільно-політичних поглядів та діяльності видатних діячів українського національно-визвольного руху минулого, зокрема Миколи Івановича Міхновського. У 2023 році минуло 150 років від дня його народження.

У XIX – на початку XX століття освіта стала набувати масового характеру і перетворюватись на знаряддя прискорення модернізації суспільства. Водночас вона стала найважливішим фактором асиміляції національних меншин, зокрема українців. Розвиток освіти на українських землях гальмувався через Валувський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року, які забороняли навчання в освітніх закладах українською мовою, друк українською мовою навчальної літератури тощо. Русифікаторська політика в освітній сфері викликала незадоволення небайдужих представників української інтелігенції, які сприймали рідну мову і національну освіту як засіб національного самозбереження. Вони відстоювали факт історичної окремішності України, долали російський імперський міф про етнічну, політичну і культурну єдність українців і москалів-великоросів.

Український національний рух пройшов еволюцію від аполітичного культурництва до політизації наприкінці XIX – початку XX ст. Було сформовано автономістичний і самостійницький проєкти вирішення українського питання. Одним з видатних представників самостійництва був Микола Іванович Міхновський, який виступив за радикальний соціокультурний розрив з російським суспільством. У 1900 році у своїй програмній праці «Самостійна Україна» він висунув гасло «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі». Досягненню незалежності України була присвячена вся багатогранна теоретична й практична діяльність М. Міхновського, зокрема в освітній сфері.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** До проголошення незалежності України дослідження життя і діяльності М. Міхновського було під заборонаю, Після 1991 року з'явилися монографічні дослідження, статті, захищаються дисертації, присвячені його суспільно-політичній діяльності [14]. Проте аналізом місця української освіти в системі політичних поглядів і практич-

ній діяльності М. Міхновського ніхто спеціально не займався. Для написання статті ми проаналізували архівні матеріали, газетні публікації початку XX ст., збірник праць М. Міхновського, опублікований у 2015 році, тощо [8].

**Мета статті** полягає в аналізі місця української освіти в системі суспільно-політичних поглядів та діяльності видатного діяча українського національно-визвольного руху кінця XIX – початку XX століття Миколи Івановича Міхновського.

**Виклад основного матеріалу.** Розвиток освіти на українських землях в імперську добу розвивався в напрямі загальноросійських тенденцій. Історична освіта в навчальних закладах всіх рівнів поширювала імперські міфи про етнічну, політичну і культурну єдність українців і росіян. Виклад історії в шкільних підручниках відповідав постулатам офіційної російської історичної науки XIX – початку XX ст. Відомий російський історик М. Погодін зазначав, що «від Карпат до Тихого океану живе єдиний російський народ, що розмовляє єдиною російською мовою, має спільні історичні корені і традиції». С. Соловйов називав українців «малоросами», «племінною гілкою триєдиної російської нації» [13].

Не відходили від офіційної наукової позиції автори шкільних підручників. Для прикладу звернемося до підручника з історії С. Платонова «Учебник русской истории для средней школы» [15]. На початку зазначено, що основний зміст курсу російської історії має бути присвячений опису таких процесів, як з окремих племен поступово утворився єдиний російський народ; як він зайняв той величезний простір, на якому живе; як утворилася держава російських слов'ян та які зміни відбувалися у російському державному та громадському побуті до того часу, поки не сформувалася сучасна Російська імперія [15, с. 1]. Історію Росії автор починає з IX ст., тобто часів Київської Русі. У параграфі, присвяченому Давній Русі, використовувалися терміни «русские славяне», «русские города». Вперше назва «Україна» (Украйна) згадується в контексті створення козацтва та козацьких повстань. Назва «Україна» використовується у значенні «околиця держави» (окраїна). У підручнику зазначається, що жителями України були «дніпровські козаки» [15, с. 249]. Окремий параграф під назвою «Богдан Хмельницький и отпадение Малороссии к Москве» присвячено подіям 1654 року. 1654 рік характеризується як важлива подія, що спричинила низку війн Москви з Польщею за Малоросію [15, с. 253].

Інша книга авторства С. Рождественського написана для учнів народних, початкових училищ, в тому числі сільських та церковно-приходських шкіл [4]. Виклад матеріалу хронологічно охоплює період з часів Київської Русі до початку царю-

вання Миколи II. В хронологічній таблиці підручника прописані основні, на думку автора, події. Перед нами історія війн та царів. Під 1654 роком записана подія: «приєднання Малоросії».

Отже, українські діти, здобуваючи шкільну освіту повинні були усвідомити, що вони складають частину російського народу, а їхні мовні та звичаєві особливості не мають ніякої ваги. Українським дітям навіювалося почуття меншовартості.

Микола Міхновський чудово розумів проблеми і наслідки русифікації шкільної освіти для українського народу. Як український політик він почав формуватися на початку 1890-х років, пройшовши вишкіл в українофільських студентських гуртках і у «Братстві тарасівців». У програмному документі Братства “Profession de foi молодих українців”, серед співавторів якого був і М. Міхновський, ставилося таке завдання «віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гніту, в якому вона зараз перебуває і дати задля користі людськості ще одну вільну духом одиницю» [16, с. 20]. В основі політичних поглядів «молодих українців» була національна концепція історичного минулого України, яка зводиться до постулату: «Наука й життя українського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією». Ця формула заперечувала офіційну імперську версію історії, яка представляла минуле України як фрагмент загальноросійського історичного процесу. Зокрема, це стосувалося одного з головних питань у програмі – збереження української мови і створення рідної школи «з власною викладовою мовою». Підкреслюючи важливість цього питання, укладачі програми наводили, крім суто історичних аргументів, висновки суміжних наук: «На підставі <...> психо-фізіології ми знаємо що мова єсть однією з найважливіших прикмет, що найдужче виявляє внутрішній зміст національний, що мова – це орган духу і вияв психології народної. Народ, що немає письменства на рідній мові, не становить і нації» [16, с. 23].

Вже в роки перебування у «Братстві тарасівців» М. Міхновський сформувався як український самостійник. За його переконанням, збереження і розвиток української мови, культури і українців як окремого етносу можливе лише в умовах повної політичної незалежності України від Росії. В брошурі «Самостійна Україна» (1900) він змальовує драматичну перспективу подальшого перебування України у складі Російської імперії: «Над нами висить чорний стяг, а на ньому написано: «Смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації»» [6, с. 170].

Про стан освіти в Наддніпрянській Україні – від початкової школи до університетської – М. Міхновський знав з власного досвіду. Прочитуємо слова з промови, виголошеної ним у 1901 році на

засіданні Харківського товариства поширення у народі грамотності, членом якого він був: «Школа здійснює викладання російською мовою <...> Великооруська дитина, прийшовши до школи, чує з вуст учителя і знаходить в книзі рідну і знайому їй з домівки мову <...> Зовсім в іншому становищі перебуває малоросійська дитина в цій-таки школі: «Із дому, із цього світлого раю, – пише К. Ушинський про малоросійську школу, – де все ясно, зрозуміло, близьке до серця, малоросійська дитина попадає до темного пекла, де все темне, чуже, незрозуміле». Далі М. Міхновський запитує: «Що ж зробила школа?». І відповідає словами К. Ушинського: «Гірше, ніж нічого: вона на декілька років затримала природний розвиток дитини <...> Душу ж людини така школа не розвиває, а псує» [12, с. 298, 299].

Нерідко в середовищі українських дітей мовне насильство викликало внутрішній психологічний конфлікт. Світ дитячої гармонії розколювався: з одного боку, було те, про що говорилося (часто малозрозумілою мовою) в школі і що слід було вивчати під загрозою покарання; з іншого – близьке і добре зрозуміле, що виростало з розповідей батьків, знайомих, із легенд, народних пісень, але про що в школі не згадувалося. Зазначимо, що свій виступ М. Міхновський змушений був виголошувати російською мовою: українська в товаристві була заборонена.

М. Міхновський добре усвідомлював, що цілеспрямована денационалізація українців мала для них також негативні соціальні наслідки. Щодо цього у своїй програмовій промові «Самостійна Україна» він зазначав: «Темрява єсть спосіб держати нашу націю в неволі» [6, с. 171]. Якщо освіта для російськомовних жителів України, зокрема середня і вища, були трампліном для сходження на вищі щаблі соціальної піраміди, то українців вона залишала у соціальних низах. Щодо цього в Програмі УНП він пише: «Нарід, що не має власної школи, натурально мусить бути темний, некультурний; він складає нижчі класи, класи пролетаріята сільського і міського і таким чином сходиться на службну роллю іншим народам, більш культурним, виконує рабські обов'язки до останніх» [9, с. 282].

М. Міхновський у своєму виступі на засіданні Харківського товариства грамотності запропонував порушити перед Міністром народної освіти клопотання про «запровадження в малоросійських школах Харківської губернії малоросійської мови як засобу навчання предметів шкільної програми і російської державної мови і про допущення в ці народні школи малоросійських підручників, пристосованих до географічних, кліматичних, побутових умов місцевого населення» [12, с. 301].

Зважаючи на проросійський склад товариства, М. Міхновський подав надзвичайно поміркований проєкт резолюції, в якій, окрім предметів шкільної програми, передбачалося ефективне навчання українських дітей російської державної мови. При цьому він нагадав про позитивний досвід викладання українською мовою в Україні на початку 1860-х років, коли ще не діяли мовні заборони 1863 і 1876 років. Тоді українські спеціалісти, які усвідомлювали недоліки російської школи в Україні, підготували цілу низку підручників, хрестоматій і посібників, за допомогою яких провели педагогічний експеримент з двома групами дітей. В одній групі навчання велося за українськими, а в іншій – за російськими підручниками. Виявилось, що російська мова для навчання українських дітей грамотності неефективна, а рідною мовою вони вивчали грамоту «вражаюче швидко» [12, с. 301]. Однак аргументи М. Міхновського не подіяли на проросійський склад товариства. Його проєкт не підтримали.

М. Міхновський розумів, що в умовах царської Росії досягти зміни статусу української мови і утворити систему української освіти неможливо. Він розумів, що для цього необхідно добитися суверенітету України. В брошурі «Справа української інтелігенції в програмі УНП» (1904 рік) М. Міхновський пише: «Брак національної школи і необхідність вчитися в школах московських і шукати відповіді на духовні запити життя в московській пресі і літературі мимоволі привчає українців дивитися на світ, на себе і на свій народ через «московську» призму, мимоволі витворює в нього психологію духовного рабства московської думки, московської культури» [11, с. 214]. У «Програмі Української народної партії» мету імперської політики в освітній сфері М. Міхновський сформулював гранично чітко: «Українці вчать в московських школах, москалізуються цілком і прилучаються до росіян» [9, с. 283].

М. Міхновський прагнув використати будь-яку можливість, щоб донести до свідомості українців необхідність боротьби за рідну школу. Так, у Відозві Української народної партії щодо російсько-японської війни, яка поширювалася як листівка, говорилося: «Москалі силують нас усюди балакати по-московськи: у школі, на пошті, у суді й навіть в церкві. Вони вчать наших дітей покорі й тому, що ніби й вони теж «русскіє»» [1, с. 294].

М. Міхновський розумів, що вимога дозволу рідної мови і освіти виходила далеко за межі суто просвітницької місії. Він постійно наголошував на ролі української освіти як потужного фактору масового національного виховання і нейтралізації інонаціональних асиміляторських впливів: «Українська вільна школа буде для українського народу тим світлом, що розжене густу темряву, якою його

окутали різні непрохані просвітники-москалізатори, полонізатори, мад'яризатори; українська вільна школа буде тим світлом, що освітить шлях до свободи, буде тим огнем, де гартуватиметься вільний дух, який розтопить наші довговічні кайдани». У програмі УНП вказується також на українську освіту як на фактор виховання нового покоління української інтелігенції: «Українська вільна школа дасть народу українському інтелігенцію, дасть йому організаторів, агітаторів; ця інтелігенція просвітить український нарід, розвіє національну і класову свідомість робітника і хлібороба – з'організує їх» [9, с. 282, 283].

Українська школа М. Міхновським розглядалась як запорука збереження українців як окремої нації, яка буде спроможна створити власну державу. У статті «Наші завдання», опублікованій у жовтні 1906 року в газеті «Запоріжжя», висувалася вимога: «Щоб усіх дітей по наших школах безплатно учили на нашій рідній мові. Коли наш народ стане освіченим, він краще буде бороти свої інтереси <...> і зуміє ліпше влаштувати своє життя» [3].

Проте жодних кардинальних змін в освітній сфері України до 1917 року не відбулося. Про це свідчила різноманітна інформація, наведена в україномовному часописі «Сніп», яку М. Міхновський видавав у Харкові 1912 року. При цьому М. Міхновський звертає увагу на той ганебний факт, що, крім державної адміністрації, в реалізації імперської політики русифікації українців активну роль відіграє російська ліберальна інтелігенція. Зокрема, він доходить висновку, що навіть «сентиментальні українці своїми мало видючими очима побачили, що справа стоїть не так, що російська нація зовсім не думає вщасливлювати українську, а навіть рух український вважає шкідливим і перешкоджає або ігнорує його». М. Міхновський закликав земляків «до праці та завзяття <...> Тоді ніякі спілки лукавих ворогів наших не переможуть нас!» (10, 11 березня).

Водночас у цьому часописі видавець звертає увагу читача на окремі випадки, коли вчителі наважувалися на стихійне протистояння русифікаторській політиці царизму в школі. Зокрема, наводиться, за оцінкою автора, «звичайний для нашого часу малюнок життя вчителя: учив російською мовою і добре бачив, що робить ганебне діло – гальмує освіту дітей. Гаяв час на пояснення слів: «мошна, «калітка» тощо. Нарешті, не стерпів, переходив на рідну мову. Діти оживають, і вчитель зазнає великої втіхи. Але <...> не надовго, бо приїздить «наблюдатель», накидається на вчителя грізною шулікою за «сепаратизм» і переводить вчителя в найгіршу школу. А в тій школі батюшка, попереджений про небезпеку, питає навіть учнів, якою мовою говорить до вас вчитель, мужичою чи панською» (10, 29 квітня).

У лютому 1917 року в Росії, нарешті, впало самодержавство, влада перейшла до ліберального Тимчасового уряду, а в Україні почалася національно-демократична революція. Виникла Центральна Рада (ЦР). М. Міхновський був активним учасником революції, входив до складу керівників її самостійницького крила. Займався розбудовою української армії, вів активну культурно-просвітницьку роботу. Він був впевнений, що національно-культурне визволення неможливе без створення власної держави. У статті «Спадщина тиранів», написаній на початку літа 1917 року, він зазначав: «Московський народ, – не та чи інша партія, але увесь народ – хоче бути паном над українським народом <...> Один бореться за своє визволення, другий – за своє панування над першим» [7, с. 322].

На початку 1920-х років, коли Україна опинилася під контролем більшовиків, М. Міхновський перебував на Кубані. В останні роки свого життя виявився свідком і навіть учасником більшовицької «українізації» на Кубані. Цей період його життя описаний нами на підставі документів Державного архіву Краснодарського краю РФ (ДАКК РФ), з якими ми ознайомилися ще тоді, коли українські дослідники мали до них доступ. Як не дивно, М. Міхновський жив тоді під своїм прізвищем. Один з його сучасників І. Марченко, з яким у М. Міхновського під час перебування на Кубані були дружні стосунки, у своїх споминах пояснював, що «місцеві органи совєтської влади і ЧК всю увагу спрямовували на боротьбу з рештками денікінщини, з «кадетами». З українським рухом вони не були ознайомлені. Ми могли зі спокійним сумлінням казати, що ми проти «кадетів», що ми здійснюємо совєтську національну політику» [5, с. 84, 85]. Важливим напрямом цієї політики була «українізація» освіти в регіоні.

На початку січня 1921 року М. Міхновський переїхав до однієї з найбільших станиць краю – Полтавської, де став викладачем українського педтехнікуму, створеного на базі колишньої вчительської семінарії, а потім і його директором [2, спр. 574, арк. 65]. Керівництво не мало чіткого уявлення про минуле М. Міхновського. Як свідчать архівні матеріали, про свої дореволюційні та революційні роки він не згадував, а пропонував неповну і напівправдиву версію своєї біографії. М. Міхновський приховав свої справжні погляди, вмів використовувати звичну для представників нової влади політичну риторіку.

Робота Міхновського, за свідченням сучасників і його учнів, була різноплановою і мала значні наслідки. Він викладав різноманітні предмети, у тому числі українську мову, українську літературу, історію, історію і теорію кооперації; був завідувачем

кабінету українознавства; керував літературним гуртком. При технікумі працювала зразкова школа, навчальний процес у якій вівся українською мовою. Багато учнів стали вчителями і пізніше із захопленням згадували про М. Міхновського. Він перетворив технікум на осередок українського життя краю. У своїх спогадах І. Марченко писав, що М. Міхновський зробив технікум «центром національного відродження Кубані» [5, с. 85].

З перших днів перебування на посаді завідувача технікуму М. Міхновському доводилося долати опір противників українізації як в колективі педтехнікуму, так і серед представників місцевої влади. Виконком місцевої станичної ради затвердив рішення «припинити українізацію шкіл». М. Міхновський написав скаргу, намагаючись боротися з такою політикою і захистити колектив від розправи [2, спр. 1091, арк. 117]. Однак скаргу «спустили місцевим» чиновникам-українофобам. За результатами перевірки технікум було вирішено перевести в сусідній районний центр під нагляд місцевого райпарткому. М. Міхновський у жовтні 1923 року виїхав зі станиці в Краснодар, а на початку 1924 року прибув до Києва, де в травні того ж року й закінчився його земний шлях.

**Висновки.** М. Міхновський досконало вивчив стан освітньої справи в Україні. Він дійшов висновку, що імперська політика ґрунтувалася на російській офіційній версії історії та загрожувала самому існуванню українців. Вони ризикували повністю втратити свою національну ідентичність, були приречені на етнічну дезінтеграцію та соціальну пауперизацію. На переконання М. Міхновського, тільки політична самостійність України може вберегти український народ від національного і культурного небуття, а українців – від асиміляції в російському етносі. Самостійницький курс передбачав підтримку українського слова та розбудову української освіти. Вона мала не лише підвищити культурний рівень українців, але й сформувати нове покоління національної інтелігенції, спроможне повести народ на боротьбу за самостійну Україну.

У першій половині 1920-х років, працюючи в умовах «українізації» в народній освіті Кубані, М. Міхновський вкотре переконався, що російська держава, незалежно від її соціально-політичного устрою і домінуючих у ньому політичних сил, залишається ворогом української ідентичності. Єдиний шлях для збереження українства він вбачав у повній політичній та соціокультурній незалежності України від Росії. Як свідчить досвід сучасної російсько-української війни, ідеї М. Міхновського виявились надзвичайно актуальними через століття. Отже, вони перетворюються на переконання українського суспільства.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Відозва Української народної партії з приводу російсько-японської війни. *Микола Міхновський. Суспільно-політичні твори* / ред. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко. Київ, 2015. С. 293–294.
2. ДАКК РФ., Державний архів Краснодарського Краю Російської Федерації. Фонд 365. Кубансько-Чорноморське облвно.
3. Запоріжжє (Катеринослав). 1906. 23 лютого.
4. Краткая Отечественная история в рассказах: для народных и вообще начальных училищ: С портретами замечательных лиц / сост. С. Рождественский. 33-е изд. Санкт-Петербург: Книгопечатня Шмидт, 1912. 240 с.
5. Марченко І. Корені мого національно-патріотичного самовизначення. Київ: Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи, 2012. 115 с.
6. Міхновський М. Самостійна Україна. *Микола Міхновський. Суспільно-політичні твори* / ред. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко. Київ, 2015. С. 165–174.
7. Міхновський М. Спадщина тиранів. *Міхновський М. Суспільно-політичні твори* / ред. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко. Київ, 2015. С. 320–322.
8. Міхновський М. Суспільно-політичні твори / ред. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко. Київ, 2015. 462 с.
9. Програма Української народної партії. *Микола Міхновський. Суспільно-політичні твори* / ред. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко. Київ, 2015. С. 263–290.
10. Сніп (Харків). Український часопис для інтелігенції. 1912.
11. Справа української інтелігенції в програмі УНП. *Микола Міхновський. Суспільно-політичні твори* / ред. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко. Київ, 2015. С. 213–262.
12. Текст промови, виголошеної членом Харківського товариства грамотності Миколою Івановичем Міхновським на загальних зборах товариства 29 квітня 1901 року. *Микола Міхновський. Суспільно-політичні твори* / ред. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко. Київ, 2015. С. 297–301.
13. Турченко Г. Офіційна російська історична наука XIX ст. про минуле українського народу. *Тези доповідей наукових конференцій викладачів і студентів університету*. Вип. 4. Ч. 2. Запоріжжя: ЗДУ, 1994. С. 26–27.
14. Турченко Ф. Микола Міхновський: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна...». Київ: Видавництво Верховної Ради України, 2020. 432 с.
15. Учебник русской истории для средней школы: курс систематический: в 2-х частях, с приложением 8-ми карт / проф. С. Платонов. Петроград: Типография Я. Башмаков и К°, 1913. 500 с.
16. Profession de foi молодих українців. Символ віри для молодих українців. *Українська суспільно-політична думка в XX столітті* / ред. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. 1983. С. 19–15.

## REFERENCES

1. Vidozva Ukrainskoi narodnoi partii z pryvodu rosiisko-iaponskoi viiny [Appeal of the Ukrainian People's Party regarding the Russo-Japanese War]. *Mykola Mikhnovskiyi. Suspilno-politychni tvory* / red.: I. Hyrych, O. Protsenko, F. Turchenko. Kyiv, 2015. S. 293–294.
2. ДАКК РФ., Derzhavnyi arkhiv Krasnodarskoho Kraiu Rosiiskoi Federatsii [State Archive of the Krasnodar Territory of the Russian Federation]. Fond 365. Kubansko-Chornomorske oblвно.
3. Zaporizhzhie (Katerynoslav). 1906. 23 liutoho.
4. Kratkaya Otechestvennaya istoriya v rasskazakh: Dlya narodnikh i voobshche nachalnikh uchilishch: S portretami zamechatelnykh lits [Brief Russian history in stories: For public and primary schools in general: With portraits of remarkable persons] / Sost. S. Rozhdestvenskii. 33-e izd. Sankt-Peterburg: Knigopечатnya Shmidt, 1912. 240 s.
5. Marchenko I. Koreni moho natsionalno-patriotychnoho samovyznachennia [The roots of my national and patriotic self-determination]. Kyiv: Ukr. vyd. spilka im. Yu. Lypy, 2012. 115 s.
6. Mikhnovskiyi M. Samostiina Ukraina [independent Ukraine]. *Mykola Mikhnovskiyi. Suspilno-politychni tvory* / red.: I. Hyrych, O. Protsenko, F. Turchenko. Kyiv, 2015. S. 165–174.
7. Mikhnovskiyi M. Spadshchyna tyraniv [A legacy of tyrants]. *Mikhnovskiyi M. Suspilno-politychni tvory* / red.: I. Hyrych, O. Protsenko, F. Turchenko. Kyiv, 2015. S. 320–322.
8. Mikhnovskiyi M. Suspilno-politychni tvory [Social and political works] / red.: I. Hyrych, O. Protsenko, F. Turchenko. Kyiv, 2015. 462 s.
9. Prohrama Ukrainskoi narodnoi partii [Program of the Ukrainian People's Party]. *Mykola Mikhnovskiyi. Suspilno-politychni tvory* / red. I. Hyrych, O. Protsenko, F. Turchenko. Kyiv, 2015. S. 263–290.



10. Snip (Kharkiv). Ukrainskyi chasopys dlia intelihentsii [Snip (Kharkiv). Ukrainian magazine for the intelligentsia]. 1912.
11. Sprava ukrainskoi intelihentsii v prohrami UNP [The case of the Ukrainian intelligentsia in the Ukrainian People's Party program]. *Mykola Mikhnovskyyi. Suspilno-politychni tvory* / red. I. Hyrych, O. Protsenko, F. Turchenko. Kyiv, 2015. S. 213–262.
12. Tekst promovy, vyholoshenoj chlenom Kharkivskoho tovarystva hramotnosti Mykoloiu Ivanovychem Mikhnovskym na zahalnykh zborakh tovarystva 29 kvitnia 1901 roku [The text of the speech delivered by Mykola Ivanovich Mikhnovsky, a member of the Kharkiv Literacy Society, at the society's general meeting on April 29, 1901] *Mykola Mikhnovskyyi. Suspilno-politychni tvory* / red. I. Hyrych, O. Protsenko, F. Turchenko. Kyiv, 2015. S. 297–301.
13. Turchenko H. Ofitsiina rosiiska istorychna nauka XIX st. pro mynule ukrainskoho narodu [Official Russian historical science of the 19th century. about the past of the Ukrainian people.]. *Tezy dopovidei naukovykh konferentsii vykladachiv i studentiv universytetu*. Zaporizhzhia: ZDU, 1994. Vyp. 4. Ch. 2. S. 26–27.
14. Turchenko F. Mykola Mikhnovskyyi: "Odna, yedyna, nerozdilna, vilna, samostiina Ukraina..." [Mykola Mikhnovsky: "One, unified, indivisible, free, independent Ukraine..."]. Kyiv: Vyd-vo Verkhov. Rady Ukrainy, 2020. 432 s.
15. Uchebnik russkoi istorii dlya srednei shkoli: kurs sistematičeskii [Textbook of Russian history for high school: systematic course]: v 2-kh chastyakh, s prilozheniem 8-mi kart / prof. S. Platonov. Petrograd: Tipografiya Ya. Bashmakov i K<sup>o</sup>, 1913. 500 s.
16. Profession de foi molodykh ukrainsiv. Symvol viry dlia molodykh ukrainsiv [Profession de foi young Ukrainians. A symbol of faith for young Ukrainians.]. *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti* / red. T. Hunchak, R. Solchanyk. 1983. S. 19–15.